

ВЫТОКІ АЙЧЫННАЙ БІБЛІАГРАФІЧНАЙ АДУКАЦЫІ І БІБЛІАГРАФАЗНАЎСТВА

Святкаванне ў 2004 г. 60-годдзя вышэйшай бібліятэчна-бібліаграфічнай адукацыі ў Беларусі выклікала цікавасць да вывучэння першых фактаў з'яўлення бібліаграфіі як навуковай дысцыпліны. У падручніку В.Е.Лявончыкава “Беларуская бібліаграфія. Агульны курс” адзначана: “З 1829 г. у Віленскім універсітэце ўпершыню бібліятэкар і бібліёграф А.Багаткевіч пачаў чытаць курс лекцый па агульнай бібліаграфіі. Ім, а таксама гісторыкам І.Лявелем былі напісаны работы па тэорыі і методыцы бібліаграфіі” [1, с. 60–61]. Дадзены факт сведчыць, што Беларусь належыць да ліку старэйшых у свеце краін, студэнтам якіх выкладалася бібліаграфія*. Выкладчык прадмета, наш зямляк Аляксандр Міхайлавіч Багаткевіч, па праву ўзначальвае корпус беларускіх бібліаграфазнаўцаў. Вывучэнне яго дзейнасці ўзбагачае існуючыя веды аб гістарычных шляхах беларускай бібліаграфіі і яе структуры: можна канстатаваць і характарызаваць узнікненне тэарэтычнага і педагагічнага раздзелаў.

Аб дзейнасці А.М.Багаткевіча пісалі польскія вучоныя М.Бялінскі, М.Брэнштэйн і М.Класоўская. Гэтыя аўтары лічаць Багаткевіча польскім бібліёграфам, што не адпавядае гістарычнай рэчаіснасці. Мы перакананы, што біаграфію і дзейнасць Багаткевіча трэба характарызаваць як па галоўных яго прафесійных дасягненнях, так і з улікам паходжання ў сувязі з бібліятэчна-бібліаграфічнай дзейнасцю супрацоўнікаў Віленскага універсітэта, этнічных беларусаў. Гэта рэальны шлях вяртання ў айчынную бібліаграфію імён і здабыткаў, расцярушаных пад уплывам гісторыка-палітычных умоў існавання беларускага народа ў мінулым і вынікаючых адсюль асаблівасцей інтэлектуальнай дзейнасці яго адукаванай часткі. У першай палове XIX ст. большасць дакументаваных навуковых ведаў, створаных ураджэнцамі беларускіх зямель, зафіксаваны на польскай мове. Тэрмін “польскі” па традыцыі распаўсюджваўся на прадстаўнікоў літоўска-беларускіх зямель. Польскія даследчыкі не звярталі ўвагі і на грамадскую значнасць пачатку вывучэння бібліаграфічных ведаў будучымі спецыялістамі гуманітарнага профілю.

Уяўляецца своечасовым даследаваць гэты ўнікальны сацыяльна-культурны феномен з пазіцыяй беларускага бібліаграфазнаўства і айчынай культуры.

Імператарскі Віленскі універсітэт, створаны ў 1803 г. у выніку рэфармавання былой Галоўнай школы ВКЛ (Віленскай акадэміі), быў для выхадцаў з Беларусі цэнтрам падрыхтоўкі спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі. Рэформа закранула ўсе бакі функцыянавання універсітэта, спрыяла паляпшэнню яго матэрыяльнага становішча, у тым ліку і бібліятэкі, актывізацыі навуковых даследаванняў, пашырэнню складу вучэбных дысцыплін.

У верасні 1804 г. на пасаду прэфекта бібліятэкі, ці бібліятэкара, быў прызначаны прафесар класічных моў Готфрыд Эрнест Гродэк (17.11.1762–13.04.1825)*. Як вылося ва універсітэце, бібліятэкар і яго памочнікі сумяшчалі бібліятэчна-бібліаграфічную работу з выкладчыцкай. Г.Э.Гродэк дабіўся паляпшэння на ўсіх кірунках бібліятэчнай работы, у тым ліку кадравым. Па яго рэкамендацыі на пасады памочнікаў бібліятэкара былі прызначаны ўраджэнцы беларускіх зямель, выпускнікі універсітэта: С.Бакоўскі, Ш.Жукоўскі, А.Багаткевіч. У лік памочнікаў бібліятэкара быў таксама прыняты К.Контрым. Вялікую зацікаўленасць да дзейнасці бібліятэкі і бібліаграфічнай работы праяўлялі сябар большасці з гэтых супрацоўнікаў, славуці польскі гісторык І.Лявель, які пэўны час выкладаў ва універсітэце, а таксама выкладчык і бібліятэкар Л.Сабалеўскі.

Захаваліся некаторыя звесткі пра нашых землякоў. Шымон Фелікс Жукоўскі (25.05.1782 – 9.02.1834) нарадзіўся ў Барысаўскім павеце, дзе вучыўся ў базыльянскіх школах. Дасканала ведаў грэчаскую, яўрэйскую і арабскую мовы, старажытную гісторыю і культуру, меў ступень магістра тэалогіі. Па ацэнцы М.Бялінскага, ён “быў адным з тых усебакова і грунтоўна адукаваных філолагаў, якіх няшмат было тады ў Вільні” [2, т. 3, с. 364]. На працягу дваццаці гадоў выконваў

* Упершыню як вучэбную дысцыпліну бібліаграфію пачалі выкладаць у 1799 г. у Францыі ў бібліятэчных школах.

* Г.Э.Гродэк паходзіў з сям’і гданьскага купца, атрымаў выдатную адукацыю і пэўны час працаваў дамашнім настаўнікам сыноў беларускіх арыстакратаў. Па запрашэнні А.Чартарыйскага пачаў выкладаць у Віленскім універсітэце.

абавязкі памочніка бібліятэкара, некаторы час быў прэфектам. Ш.Жукоўскага характарызуюць як “страснага бібліёграфа”.

Незвычайнай асобай у Вільні быў Казімір Іосіфавіч Контрым (каля 1776–1836). Ён нарадзіўся ў фальварку Багданаў Вілейскага павета, актыўна ўдзельнічаў у вызваленчым паўстанні пад кіраўніцтвам Т.Касцюшкі і ў часовых органах кіравання, створаных напалеонаўскай адміністрацыяй у Вільні ў 1812 г. Дзякуючы моцнай падтрымцы А.Чартарыйскага і іншых уплывовых асоб, пазбег пакарання і працяглы час працаваў на розных пасадах у Віленскім універсітэце. Сенатар М.М.Навасільцаў дакладаў графу Аракчэеву: “Чалавек гэты дзейнічае на шкоду школам і для пашырэння неспакойнага духу, спрытна і даволі хітра, каб не трапіць у яўную адказнасць...” [4, с. 66]. Контрым карыстаўся высокім аўтарытэтам у асяроддзі прафесараў, таму, не маючы навуковай ступені, быў абраны радай універсітэта на пасаду памочніка бібліятэкара, выдаваў перыёдыку. Яго “рука, вочы і розум усё бачылі”, таму не выпадкова бібліяграфічныя запісы ў новым каталогу бібліятэкі і ў кнізе выдачы літаратуры пераважна належаць яму. Улады сачылі за Контрымам, і ў 1825 г. ён быў адпраўлены ў адстаўку без пенсіі і права пражываць у Вільні.

З лістапада 1819 г. у дакументах бібліятэкі універсітэта сустракаецца імя Аляксандра Багаткевіча (1796–1831/1832). Урадженец Пастаўскага павета, А.Багаткевіч пасля заканчэння павятовай школы ў Паставах (1813) адразу па- ступіў у Віленскі універсітэт на факультэт фізічных і матэматычных навук, а праз год перайшоў на факультэт літаратуры і вольных мастацтваў. У 1816 г. быў прыняты ў настаўніцкую семінарыю пры універсітэце, куды рэкамендавалі самых здольных навучэнцаў, якім прадастаўлялася дзяржаўнае ўтрыманне. У семінарыі Багаткевіч сябраваў з А.Міцкевічам. Быў членам Таварыства сяброў – нізшай ступені Таварыства філаматаў – і займаўся перакладамі з лацінскай мовы. Багаткевіч вучыўся з велізарнай ахвотай, і яго незвычайныя здольнасці, працавітасць высока ацэньваліся. Ён не аднойчы атрымліваў грашовыя ўзнагароды, яго імя заўсёды было ў спісе лепшых студэнтаў. У 1820–1821 гг. паспяхова здабыў магістэрскую ступень па тэалогіі і філасофіі.

Па пратэкцыі Г.Гродэка пачаў працаваць у бібліятэцы. Не адразу, але па- ступова Багаткевіч палюбіў бібліятэчную работу і працаваў вельмі плённа. Праз чатыры гады практычнай дзейнасці ён быў прызначаны памочнікам бібліятэкара. У гэты час адбыліся жорсткія палітычныя рэпрэсіі супраць прагрэсіўнай моладзі, выкладчыкаў універсітэта і супрацоўнікаў бібліятэкі. Іх ахвярамі сталі блізкія Багаткевічу людзі: А.Міцкевіч, Т.Зан, К.Контрым. У 1825 г. нечакана ад прастуды памёр Г.Гродэк. Трагічныя падзеі былі глыбока перажыты Багаткевічам, аб чым сведчыць яго перапіска. На жаль, яго здароўе пачала разбураць псіхічная хвароба, якая ўзмацнялася з гадамі. З новымі прэфектамі бібліятэкі Ш.Жукоўскім і Л.Сабалеўскім не склаліся ні сяброўскія, ні прафесійныя адносіны. На Багаткевічу ляжаў цяжар амаль усёй бібліятэчнай работы: ён быў засмучаны пагаршэннем камплектавання бібліятэкі і дамагаўся паправіць гэту справу; складаў каталогі кнігазбораў памерлых прафесараў В.Герберскага і Я.Снядэцкага; каталагізаваў нумізматычную калекцыю, прывезеную ім з Крамянецкага ліцэя; выконваў пачэсныя абавязкі сакратара факультэта літаратуры і вольных мастацтваў; распрацоўваў курс бібліяграфіі; пісаў артыкулы ў віленскія газеты і часопісы і інш. Часам, знясілены працай, гатовы быў пакінуць бібліятэку і прасіў Лявелева дапамагчы ўладкавацца на любую працу ў Варшаве. Але клопаты аб сям’і (дапамагаў вучыць двух братоў) утрымлівалі на вышэйаплачываемай працы ў бібліятэцы. Нягледзячы на прафесіяналізм і вопыт Багаткевіча і яго рэальны ўклад у дзейнасць бібліятэкі, яму не была прапанавана пасада прэфекта. Магчыма, таму перашкодзіла хвароба (але цяжка хворы быў Сабалеўскі) ці нежаданне дабівацца пасады, як ён сам пісаў, няздольнасць “хадзіць вакол сваіх інтарэсаў”.

Нашы землякі пад кіраўніцтвам Г.Гродэка паднялі ўзровень практычнай бібліяграфічнай дзейнасці універсітэцкай бібліятэкі. Была пачата праца над новым рукапісным алфавітным каталогам, які ў асноўным складалі С.Бакоўскі, Ш.Жукоўскі і асабліва К.Контрым. Праца ішла даволі хуткімі тэмпамі, аб чым задаволена і з гумарам паведамляў К.Контрым у лісце да Л.Лявелева ад 6 лютага 1810 г.: “У бібліятэцы нашай ужо пераплецены два агромістыя тамы новага алфавітнага каталога... Ты спалохаўся б, убачыўшы іх велічыню. Я сам іх баюся і таму рэдка хаджу ў бібліятэку” [4, с. 43]. У 1812 г. каталог адлюстроўваў больш за 13 тыс. твораў (звыш 18 000 тамоў) [4, с. 45]. На жаль, пасля смерці Гродэка праца над ім прыпынілася. Ствараліся каталогі і на часткі фонду. Так, А.Багаткевіч падрыхтаваў “Каталог дублетаў”, прэзентацыю якога зрабіў Г.Гродэк на пасяджэнні Акадэмічнага сената 15 красавіка 1821 г.

Упершыню пачалі рыхтаваць бягучую бібліяграфічную інфармацыю. Так, у «Кур'еры літоўскім» змяшчаліся вялікія па аб'ёме бягучыя спісы новых навуковых, вучэбных і іншых выданняў з краін Еўропы, якія паступалі ў бібліятэку і кнігарню універсітэта. Адзначым, што віленская перыёдыка шырока распаўсюджвалася на беларускіх землях.

Плэнна займаліся бібліяграфічнай работай і выкладчыкі універсітэта. Прафесары ўдзельнічалі ў падрыхтоўцы каталожных матэрыялаў для бібліятэк народных вучылішчаў і гімназій [1, с.60]. Былі надрукаваны бібліяграфічныя агляды, якія адлюстроўвалі вынікі вывучэння важнейшых дакументаў, звязаных з фарміраваннем нацыі беларускага народа і яго культуры; унікальнае бібліяграфічнае аснашчэнне мелі навуковыя выданні, у тым ліку тыя, што сталі крыніцамі беларусазнаўчых даследаванняў.

Выкладчыкаў універсітэта цікавіла бібліяграфія як навука. Таму выхад “Тлумачальнага слоўніка па кнігазнаўстве” Э.Г.Пеньё вельмі зацікавіў іх. Візітатар Т.Чацкі прапанаваў Г.Гродэку распрацаваць курс бібліяграфіі, але ў сярэдзіне 10-х гадоў XIX ст. справа не дайшла да рэалізацыі. У Вільні пачалі публікавацца працы бібліяграфічнага характару: “Гісторыя польскай літаратуры, прадстаўленая ў спісе надрукаваных твораў” (1814) Ф.Бянткоўскага і “Дзве бібліяграфічныя кнігі” (1823–1826) І.Лявелея, выпускніка Віленскага універсітэта, затым яго прафесара. Бясспрэчна, што віленскія бібліятэкары – калегі і сябры Лявелея – лічылі сябе яго паслядоўнікамі на ніве вывучэння бібліяграфіі. Гэта пастаянна падкрэсліваў А.Багаткевіч у лістах да І.Лявелея.

Другім даследчыкам, які міжволі падштурнуў А.Багаткевіча да вывучэння бібліяграфіі, быў Людвік Сабалеўскі. Гэты таленавіты вучоны, спецыяліст па класічных і польскай мовах, за выдатныя навуковыя дасягненні быў накіраваны ў замежную камандзіроўку, падчас якой глыбока зацікавіўся бібліяграфіяй. Вярнуўшыся ў красавіку 1823 г. з Вены, ён зрабіў грунтоўную справаздачу па вывучаным бібліяграфічным матэрыяле на літаратурным пасяджэнні універсітэцкай рады. Справаздача пераканала прафесараў у неабходнасці ўвядзення бібліяграфіі ў якасці вучэбнай дысцыпліны на факультэце літаратуры і вольных мастацтваў, дзе яна, па перакананні вучоных, магла прынесці найбольш карысці. Бібліяграфію аднеслі да ліку дадатковых дысцыплін, якія ўводзіліся паводле рашэння універсітэта і куратара вучэбнай акругі. На гэтым факультэце за перыяд існавання універсітэта былі створаны 4 кафедры для вывучэння дадатковых дысцыплін, каб адпавядаць “выніку развіцця навук” і “неабходнасці спецыялізацыі некаторых уменняў” [2, т. 2, с. 8]. Сярод іх была і кафедра бібліяграфіі. Прызнаўшы навуковы статус бібліяграфіі і яе неабходнасць для падрыхтоўкі студэнтаў гуманітарыяў, вучоба якіх грунтавалася на дзейнасці з тэкставымі дакументамі, універсітэт даручыў Л.Сабалеўскаму распрацоўку курса “Усеагульнай бібліяграфіі” і новую кафедру бібліяграфіі [2, т. 2, с. 8]. У маі 1826 г. ён быў таксама прызначаны прэфектам бібліятэкі. Выкладанне курса бібліяграфіі было прадугледжана ўжо ў 1827/28 навучальным годзе, але, на жаль, памёр Л.Сабалеўскі.

Кіраўніцтва універсітэта праявіла настойлівасць ва ўвядзенні новага прадмета. Распрацаваць лекцыі на наступны навучальны год даручылі дасведчанаму ў бібліяграфічнай рабоце і філалагічных навук А.Багаткевічу. Прадастаўленая яму пасада ад'юнкта (снежань 1828 г.) давала права чытання лекцый. Пазіцыя кіруючых органаў універсітэта паказала разуменне імі значэння бібліяграфіі ў працэсе навучання студэнтаў, яе ролі як кампанента ведаў і ўменняў спецыяліста-гуманітарыя, якія мэтазгодна набываць разам з ведамі па спецыяльнасці.

Каб палепшыць ўмовы А.Багаткевічу для распрацоўкі лекцыйнага курса, у красавіку 1828 г. яго вызвалілі ад абавязкаў сакратара літаратурнага факультэта. Аднак працоўны час паглынала работа па падрыхтоўцы каталога нумізматычнай калекцыі і іншыя абавязкі. У пісьмах да І.Лявелея ён неаднаразова наракае, што на падрыхтоўку курса “Усеагульнай бібліяграфіі” яму застаюцца толькі ночы. Так, у лісце ад 9 верасня 1828 г. Багаткевіч паведамляе: “Распрацаваў шырокі план; не ведаю, ці будзе ён па першай думцы эфектыўным (у першым варыянце. – В.С.). Шмат скарыстаў з цудоўных заўваг, сабраных ў сярэдзіне прамовы да другой з Кнігі бібліяграфічных. З іх уласна пабудаваў падрабязны ўступ, мяркуючы даць агульнае ўяўленне аб бібліяграфіі, якая ўпершыню будзе прадстаўлена ў Вільні, маючы на ўвазе вызначыць яе аб'ём, класіфікацыю, крыніцы і карысць найбольш для філалагічных і гістарычных навук. Толькі напісанне ідзе з невыказнай цяжкасцю. Высвятленне старажытнай гісторыі пісьменства будзе самым цяжкім, а пачынаць падобна з яго. Хацеў бы звярнуць асаблівую ўвагу на шэраг моў, якія развіваюцца (нацыянальных. – В.С.), але Бог ведае, ці здолею зграбна замыліць вочы маім слухачам. Трэба шмат чытаць, а для гэтага толькі ноч мне застаецца: дзень цэлы марную ў бібліятэцы пры нешчаслівай нумізматыцы.” З-за адсутнасці часу Багаткевіч не мог прыступіць да

вывучэння бібліяграфічных дапаможнікаў, прысвечаных Егіпту, Кітаю і іншым краінам. Нечаканую характарыстыку дае ён буйнешаму тэарэтыку бібліяграфіі: “... а каханы мною Дэніс даволі моцна мяне расчараваў: гэты яго гістарычны падзел і па мастацтвах заўсёды мне, бачу, будзе рабіць блытаніну [...] Зусім яшчэ недасведчанае з мяне дзіця. Няма цябе тут, каханы Пан! Няма каму намі, глупымі авечкамі, кіраваць. Можа пойдзе мне лягчэй графіка; але ж і ад яе ўпамінання мярцвею, хаця маю Пфайфера, Эберта і Копа. Зусім не знаёмы з рукапісамі. У цэлым, калі націснуць, каб зараз пачынаў сваю праславетую лекцыю, – загіну” [4, с. 80–81].

Пазней, 29 лістапада, зноў скардзіўся на недахоп адпаведных даных і часу. “Дрэжны з мяне бібліёграф. ... Дабіваючы апошнія сваё здароўе пры іншых танцах бібліятэчных, цэлымі днямі сяджу над нумізматыкай. Уначы толькі, як бы пад прымусам магутнай патрэбы, пераходжу ад кніжкі да кніжкі і ўрэшце, як вазьму пярэ, усё атрымліваецца не так, як трэба: і пярэ тупое, і галава цяжкая. ... Рыхтуючы прамову на адкрыццё, нахапаную ў большай частцы з прадстаўлення і прамовы да Кніг бібліяграфічных, пашырыўся, пашырыўся шырока, не ведаю, магчыма, і недарэчна. Калі дазваляць, надрукую гэту балбатню ў Дзённіку і адцісну некаторую колькасць экзэмпляраў. Надашлю ласкаваму Пану і падстаўлю свой выхудлы хрыбет на бічаванне” [4, с. 81].

За скаргамі гэтага ліста змучанага Багаткевіча адчуваецца, што ўпартая да знясілення праца дала плён: ёсць захапленне даследчыка (“прымус магутнай патрэбы”); падрыхтаваны матэрыял, які хочацца надрукаваць, паказаць дарагому настаўніку і сябру. Нарэшце наступіў час, перад якім ён так хваліваўся: 10 студзеня 1829 г. Багаткевіч трымаў сваю інаўгурацыйную лекцыю перад студэнтамі факультэта літаратуры і вольных мастацтваў. Некалькі пазней ён ананімна апублікаваў яе ў канцы 1829 г. у “Дзённіку віленскім” пад назвай “Аб усеагульнай бібліяграфіі” [8]. У наступным годзе выпусціў пад назвай “Rzecz o bibliografii powszechnej” (Вільня, 1830). Гэтыя два творы дазваляюць весці пачатак тэарэтычнаму вывучэнню бібліяграфіі ў Беларусі з канца 20-га гадоў XIX ст.

Не маючы магчымасці пазнаёміцца з асобным выданнем твора А.Багаткевіча, якога няма ў Беларусі, паспрабуем ахарактарызаваць яго погляды, абапіраючыся на пісьмовыя спасылкі даследчыка аб выкарыстанні матэрыялаў І.Лявелева, тэкст лекцыі “Аб усеагульнай бібліяграфіі” і артыкул М.Класоўскай, якая звярталася да “Прамовы аб усеагульнай бібліяграфіі...” (але не аналізавала публікацыю ў “Дзённіку віленскім”).

Пісьмовыя сведчанні Багаткевіча паказваюць, што ў даследаванні бібліяграфіі ён зыходзіў з тэарэтычных уяўленняў І.Лявелева*. Ён дакладна спасылаецца на твор “Што такое бібліяграфія”, змешчаны ў другім томе “Дзвюх бібліяграфічных кніг” [7]. Менавіта ў ёй характарызуецца аб’ём, класіфікацыя, крыніцы і адзначаецца карысць бібліяграфіі.

У прыватнасці, Лявель вылучае асартымент бібліяграфічнай прадукцыі, створанай чалавецтвам, і не раз пералічвае тыпы дапаможнікаў: каталогі, індэксы, бібліятэкі, спісы і інш. Ён прыходзіць да высновы, што бібліяграфія – навука шырокага зместу, якая ахоплівае тры раздзелы: навуку аб друкаванай кнізе (“тыпаграфію”), навуку аб рукапісах (“графіку”) і навуку аб бібліятэках (“бібліятэчную справу”). Выдзяленне гэтых раздзелаў зроблена пад уплывам твораў знакамітага М.Дэніса (“Нарысы бібліяграфіі” і “Уводзіны ў кнігазнаўства”). Разгледзеўшы мноства бібліяграфічных крыніц, даследчык разважае аб змесце тэрмінаў “бібліялогія” і “бібліяграфія” і робіць вывад аб іх супадзенні. Імкнецца акрэсліць спецыфічнасць бібліяграфіі і прыходзіць да думкі, што бібліяграфія гублялася ў існуючым тлумачэнні як “самай шырокай і ўсеагульнай галіны чалавечых ведаў”. Так, напрыклад, пісаў Г.Пеньё, якога Лявель назваў найлепшым французскім аўтарам па бібліяграфіі. Лявель прыйшоў да высновы: “Атрымліваецца, што бібліялогія, ці бібліяграфія, з’яўляецца зборам навук і звестак, якія служаць для механічнага па большай частцы знаёмства з кнігамі. З-за гэтага самастойнасць бібліяграфічнай навукі знікае, таму што яе замяняюць іншымі назвамі: бібліятэчная справа, тыпаграфічная справа, графіка, нават там, дзе гэты выраз мог быць з карысцю ўжыты, там яго замянілі: літаратура, каталог, спісак”. “Механічнае знаёмства з кнігамі” падаецца нам сёння як вызначэнне наперад пошукова-камунікатыўнага патэнцыялу бібліяграфіі. Даследчык імкнецца правесці падзел паміж бібліяграфічнымі крыніцамі і гісторыяй пісьменства і мастацтваў: “...гісторыя пісьменства і

---

* У 1818–1821 гг. І.Лявель займаўся каталагізацыяй у бібліятэцы Варшаўскага ўніверсітэта, прачытаў лекцыі па курсу “Бібліяграфія”. Вынікі вывучэння кнігі, бібліятэчнай справы і бібліяграфіі знайшлі адлюстраванне ў даследаванні “Дзве бібліяграфічныя кнігі”.

мастацтваў займаецца не кнігамі, але людзкім розумам. А калі не займаецца кнігамі, тады не можа быць бібліяграфіяй”. У першай палове XIX ст. межы бібліяграфіі і гісторыі літаратуры ў вачах большасці даследчыкаў зліваліся; гісторыя літаратуры разумелася шырока, менавіта як гісторыя пісьменства. Таму І.Лялевель, прадстаўляючы тагачасны ўзровень засваення бібліяграфічных ведаў, сваім аналізам і вывадамі ўкараняў новыя ідэі ў даследаванні бібліяграфіі. Шмат разважае ён аб працы бібліёграфа, адзначае, што “быць бібліёграфам – рэч найпакнейшая і сур’ёзнейшая”, характарызуе ў розных аспектах патрабаванні да бібліёграфаў і адносіны да іх. Падобнае кола пытанняў было разгледжана і Багаткевічам ва інаўгурацыйнай лекцыі, якая затым была апублікавана. Гэты твор меў раздзелы, прысвечаныя разглядаемым праблемам, але найбольш важны з іх “Уводзіны ў бібліяграфію, яе сфера і суадносіны з іншымі навукамі”. Багаткевіч разважае аб складанасці ўстанаўлення “сутнаснай мэты і задач, аб’ёму і класіфікацыі, крыніц і дапамогі ... што вынікаюць з навукі бібліяграфіі” [8, с. 233]. Ён аналізуе сэнс, які ўкладаўся ў паняцце “бібліяграфія”, пачынаючы ад яго першага значэння як “кнігаапісанне”, звяртаючыся да вядомых еўрапейскіх даследчыкаў, у тым ліку Г.Ф.Дэбюра і Г.Пеньё. Услед за іншымі тэарэтыкамі ён вельмі шырока характарызуе сферу бібліяграфіі як “агульнай навукі ўменняў, ці энцыклапедыі ў поўным значэнні”, якая, адлюстроўваючы гістарычнае развіццё, павінна дэманстраваць прагрэс чалавечага розуму. З сённяшніх пазіцый мы можам вызначыць у ім прадчуванне вялікіх магчымасцей бібліяграфіі захоўваць і перадаваць дакументаваны культурны каштоўнасці, здабыткі інтэлектуальнага развіцця. Уздел бібліяграфіі ва ўпарадкаванні інфармацыйных працэсаў у маштабах універсума чалавечай дзейнасці прызнаны вядучымі бібліяграфазнаўцамі сучаснасці. У звужаным значэнні, паводле Багаткевіча, бібліяграфія павінна займацца справамі “тэхнічнымі і механічнымі”, яна мае на мэце “вывучэнне ўласнага існавання кніг і ўмелай іх перадачы”. Магчыма, за нязвыклай тэрміналогіяй увага даследчыка звернута на важнасць вывучэння патокаў кніг, перадачы ведаў аб іх тым, каму патрэбны яны ў інтэлектуальнай дзейнасці.

Услед за Лялевеlem даследчык падкрэсліў, што бібліяграфія не мае, у адрозненне ад іншых навук, дакладна вызначанай сферы, з неахвотай прызнаецца яе самастойнасць, нягледзячы на тое, што асобныя складаючыя часткі даўно вядомы. Бібліяграфія вылучылася з роднасных галін ведаў, а менавіта, па меркаванні аўтара, з гуманітарных навук (“Polimatii”, “Encyklopedii”) і характарызуе іх гісторыю і стан. Самыя цесныя сувязі, паводле Багаткевіча, бібліяграфія мае з гісторыяй літаратуры. Багаткевіч спрабуе даць уласнае размежаванне гэтых навук, але яно менш удалае, чым у Лялевеля; ён заўважае, што бібліяграфія назапашвае матэрыялы для гісторыі літаратуры.

Структуру бібліяграфіі Багаткевіч характарызуе традыцыйна, абапіраючыся пераважна на прапановы Лялевеля. Ён выдзеліў тры раздзелы: графікі (рукапісознаўства), тыпаграфскай справы і бібліятэчнай справы. У другім раздзеле абгрунтаваў арыгінальны падраздзел пераплётнай справы. У раздзеле бібліятэчнай справы разглядаў і тагачасную бібліятэчна-бібліяграфічную тэхналогію, у тым ліку каталагізацыю.

Разам з шырокай характарыстыкай бібліяграфіі ў лекцыі Багаткевіча сустрэкаецца яе разуменне ў вузкім сэнсе – як бібліяграфічных дапаможнікаў. “Уласна бібліяграфічнымі” называе ён творы І.Трыценгемскага, К.Геснера і іншых выдатных аўтараў, якія і сёння лічацца класічнымі бібліяграфічнымі дапаможнікамі. Гэтыя “ўласна бібліяграфічныя” творы змяшчаюць “імёны пісьменнікаў і вучоных людзей, іх адметныя рысы, заслугі, творы і гістарычныя ўпамінанні”, яны складаюцца ў храналагічным ці алфавітным парадку або маюць змешаныя раздзелы [8, с. 407]. Багаткевіч сцісла, але вельмі ёмка характарызуе асноўныя бібліяграфічныя працы, створаныя ў старажытнасці і асабліва падрабязна ў XVII – XVIII стст. асобнымі народамі свету на розных мовах. Так, у XXV раздзеле лекцыі ён пералічвае аўтараў бібліяграфічных і гістарычных крыніц, якія датычаць пісьменства Польшчы і Літвы, напрыклад Стрыйкоўскага, Длугаша, Папроцкага, Бандтке, Лялевеля, Бянткоўскага і інш. Расійскія бібліяграфічныя дапаможнікі адлюстраваны ў XXVI раздзеле. Калі ў XXV раздзеле Багаткевіч абмяжоўваецца толькі ўказаннем прозвішчаў, то шэраг расійскіх крыніц, як менш вядомых віленскім студэнтам, атрымалі поўнае бібліяграфічнае апісанне, напрыклад паказальнік В.С.Сопікава “Вопыт расійскай бібліяграфіі”, каталогі бібліятэк Плавільшчыкава і Смірдзіна і інш. Акрамя рэтраспектыўных бібліяграфічных дапаможнікаў, ён называе рэдактараў вядомых расійскіх часопісаў, дзе друкаваліся гістарычныя дакументы і бібліяграфічныя матэрыялы.

Багаткевіч акцэнтуюе ўвагу ў лекцыі на грамадскіх прычынах, якія выклікалі з’яўленне бібліяграфічных прац. Гэта распаўсюджанне рукапісных і друкаваных кніг, хуткі рост бібліятэк, разгалінаванне навук, развіццё моў.

Значнае месца аўтар надае разгляду карысці бібліяграфіі. Ён піша: “Крыніцы і дапамога навукі ўсеагульнай бібліяграфіі большыя, чым кожнага іншага ўмення” [8, с. 429]. І пераконвае чытачоў у тым, што ўсеагульная бібліяграфія дазваляе “стан і сутнасць кніг найлепей пазнаваць”, што яна “аблягчае дарогу да збірання любых звестак”, а “пры больш пашыраным знаёмстве, спалучаным з пэўным выбарам і ацэнкай, узбуджае і прывучае розум да дзейсных мэт” [8, с. 430]. Багаткевіч адзначае таксама актыўны ўплыў бібліяграфіі на чытанне, пераўтварэнне ахвоты да чытання ва ўстойлівую па- трэбу, а “раскіданае, бязмэтавае чытанне дапаможа зрабіць карысным для чалавека, дапаможа ўдасканаліць яго мысленне” [8, с. 430].

Параўнанне тэксту лекцыі “Аб усеагульнай бібліяграфіі” з матэрыялам артыкула М.Класкоўскай дазваляе зрабіць вывад аб тым, што асноўныя палажэнні бібліяграфічнай навукі знайшлі адлюстраванне ў абедзвюх публікацыях. Апошняя частка “Прамовы аб усеагульнай бібліяграфіі”, адзначае польская даследчыца, прысвечаная гістарычнаму развіццю бібліяграфіі, змяшчала вялікую колькасць даных пра творы, якія адпавядаюць шырокаму разуменню паняцця бібліяграфіі са старажытнасці да сучаснага Багаткевічу перыяду.

На жаль, змест пра астатнія лекцыі курса, дзе выкладчык хацеў засяродзіцца на асобных пытаннях бібліяграфіі, невядомы. У цэлым Багаткевіч даводзіў да студэнтаў тэы веды, якія былі назапашаны ў еўрапейскай бібліяграфіі. Не выяўлены водгукі з ацэнкай лекцыі і публікацыі Багаткевіча яго студэнтамі і выкладчыкамі. Вядома аднак, што лекцыі прадаўжаліся ў наступныя навучальныя гады: у 1829/30 яны чыталіся па аўторках і пятніцах з 9 да 10 гадзін і па серадах з 8 да 9 гадзін, а ў 1830/31 – па суботах з 10 да 11 гадзін. Падчас рэзкага пагаршэння псіхічнага стану ў 1831 г. ці напачатку 1832 г. А.Багаткевіч пакончыў жыццё самагубствам. Да закрыцця Віленскага ўніверсітэта царскімі ўладамі заставаліся лічаныя месяцы.

Выкладанне курса агульнай бібліяграфіі мела станоўчае значэнне. Упершыню ў айчынай гісторыі бібліяграфія ўвайшла ў склад універсітэцкіх дысцыплін. Студэнты далучаліся да авалодання рэсурснымі і, верагодна, тэхналагічнымі аспектамі бібліяграфіі, павышаўся ўзровень іх ведаў і ўменняў арыентавацца ў свеце інфармацыі. Распрацоўка вучэбнай дысцыпліны вялася на аснове навуковага асэнсавання бібліяграфіі ў межах панаваўшага ў той час шырокага кнігазнаўчага падыходу. Публікацыі ўводнай лекцыі А.М.Багаткевіча з’яўляюцца першымі тэарэтычнымі працамі айчыннага бібліяграфазнаўства і першымі вучэбнымі матэрыяламі. Вучань і пераемнік І.Лявелева, паслядоўнік французскіх тэарэтыкаў бібліяграфіі, ён зрабіў першую прыступку ў навуковым даследаванні бібліяграфіі, да вывучэння якой беларускія даследчыкі звернуцца толькі праз шмат гадоў.

1. *Лявончыкаў В.Е.* Беларуская бібліяграфія. Агульны курс: Падручнік. – Мн.: Вышэйш. школа, 1991. – 262 с.

2. *Bieliński J.* Uniwersytet wileński (1579–1831) // *J.Bieliński: W 3 tt.* – Kraków, 1899 – 1900. – Т. 1. – 481 s.; Т. 2. – 845 s.; Т. 3. – 734 s.

3. *Bohatkewicz Aleksander* // *Polski słownik biograficzny.* – Kraków, 1936. – Т. 2. – S. 220 – 221.

4. *Brensztejn M.* Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832: Wydanie II. Uzupelnione z przedmowa dyr. St.Ryglą. – Wilno, 1925. – 160 s.

5. *Kłossowska M.* Aleksander Wiktor Bohatkewicz (pierwszy wileński teoretyk i wykładowca bibliografii) // *Studia o książce.* Т. 2. – Wrocław: Ossolineum, 1971. – Т. 2. – S. 221–239.

6. *Kontrym Kazimir* // *Polski słownik biograficzny.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1967–1968. – Т. 13. – S. 608–609.

7. *Lelewel J.* Bibliograficznych ksiąg dwoje // *J. Lelewel.* Т. 2. – Wilno: Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego: Typogr. Imperatorskiego un-tu, 1826. – 435 s.

8. *O bibliografii powszechnej* // *Dziennik wileński.* – 1829. – №12. – S. 405–433.